

Δημογραφική γήρανση, πληθυσμός εργάσιμης ηλικίας και απασχολούμενοι στην Ελλάδα, στον ορίζοντα του 2050

Βύρων Κοτζαμάνης¹

Οι πρόσφατες προβολές του πληθυσμού της Ελλάδας για το 2025-2050 (Ην. Έθνη, 2024 και Eurostat, EUROPOP- 2023) συγκλίνουν στο ότι, με δεδομένο το μη αναστρέψιμο αρνητικό ισοζύγιο γεννήσεων-θανάτων, αν τα μεταναστευτικά ισοζύγια είναι μηδενικά ο συνολικός πληθυσμός μας θα μειωθεί, ενώ οι 65 ετών και άνω θα είναι η μόνη ηλικιακή ομάδα που θα αυξηθεί. Ταυτόχρονα, τις αμέσως επόμενες δεκαετίες θα μειωθούν τόσο οι νέοι (0-19 ετών) όσο και ο πληθυσμός εργάσιμης ηλικίας (20-64 ετών). Οι προαναφερθείσες εξελίξεις μας προβληματίζουν όλο και περισσότερο, και οι προκλήσεις που θέτει το «δημογραφικό» -ειδικότερα δε η γήρανση- είναι πολλαπλές. Στο σύντομο αυτό κείμενο επικεντρωνόμαστε στις επιπτώσεις των δημογραφικών μας εξελίξεων στις ηλικιακές δομές, και ειδικότερα στις μεταβολές του πλήθους και του ειδικού βάρους δυο μεγάλων ηλικιακών ομάδων: των 20-64 και των 65 και άνω ετών. Οι πρώτοι αποτελούν τον πληθυσμό εργάσιμης ηλικίας, ο οποίος με τη σειρά του επηρεάζει και τον πληθυσμό των απασχολούμενων, ενώ οι 65+ λαμβάνονται ως «εξαρτημένοι» από τους απασχολούμενους 20-64 ετών (υπόθεση που δεχόμαστε, αν και εν μέρει μόνον ισχύει, καθώς σήμερα δεν είναι όλοι οι 65+ -και δεν θα είναι και στο μέλλον- εκτός του κόσμου της εργασίας).

Οι δημογραφικές εξελίξεις των τελευταίων δεκαετιών αποτυπώνονται, εκτός των άλλων, και στους ρυθμούς μεταβολής του συνολικού πληθυσμού και των μεγάλων ηλικιακών ομάδων, που έχουν επιφέρει την επιτάχυνση της δημογραφικής γήρανσης. Οι εξελίξεις αυτές οφείλονται κυρίως:

i) στη συρρίκνωση της διαγενεακής γονιμότητας και την επακόλουθη κατάρρευση των γεννήσεων μετά το 1980, καθώς όσες από τις προπολεμικές γενέες τεκνοποίησαν τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες έκαναν κατά μέσο όρο 2,2 παιδιά, αυτές που γεννήθηκαν γύρω από το 1960 έκαναν 2 παιδιά σε όλο και μεγαλύτερη ηλικία, και όσες γεννήθηκαν γύρω από το 1985 έφεραν στον κόσμο λιγότερα από 1,5 παιδιά ανά γυναίκα. Η συρρίκνωση αυτή οδήγησε στη μείωση των γεννήσεων μετά το 1980, μια μείωση που επιταχύνθηκε την τελευταία δεκαπενταετία καθώς ο πληθυσμός των γυναικών σε ηλικία απόκτησης παιδιών μειώνεται ταχύτατα (και θα συνεχίσει να μειώνεται μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 2040). Έτσι, πάρα τη θετική συμβολή των αλλοδαπών (15% των γεννήσεων την τελευταία εικοσαετία), η μείωση των μετά το 1980 γεννήσεων οδήγησε στη μείωση (τόσο σε απόλυτες όσο και σε σχετικές τιμές), αρχικά των 0-19 ετών, στη συνέχεια του νεανικού πληθυσμού παραγωγικής και αναπαραγωγικής ηλικίας (20-44 ετών) και τέλος των 45-64 ετών, επιτείνοντας ταυτόχρονα την αύξηση των 65+. Τα παραπάνω συνδέονται με την επιτάχυνση της δημογραφικής γήρανσης στη χώρα μας, καθώς οι 65+ είναι πλέον η μονή ηλικιακή ομάδα που θα αυξάνεται, με αποτέλεσμα να αποτελούν το ένα τρίτο του συνολικού πληθυσμού το 2050 (από 24% το 2025).

ii) στην ταχύτατη αύξηση των προσδόκιμων ζωής τόσο στη γέννηση όσο και στα 65 έτη (+16 έτη και + 6 έτη αντίστοιχα) μετά το 1950, μίας τάσης που θα επιβραδυνθεί μεν αλλά δεν θα ανακοπεί μέχρι το 2050.

Κατά την τελευταία δεκαπενταετία, όμως, στη δημογραφική γήρανση όμως συνέβαλε και το αρνητικό μεταναστευτικό ισοζύγιο (περισσότεροι έξοδοι από εισόδους στη χώρα μας). Παρά την είσοδο περισσότερων από 2 εκατομ. αλλοδαπών κατά την περίοδο αυτήν, είχαμε και τη μαζική έξοδο από τη χώρα, κυρίως των γενεών 1975-1995 (30-55 ετών σήμερα). Η συζήτηση και ο προβληματισμός γύρω από την έξοδο αυτήν επικεντρώνεται σε μία μόνον από τις συνιστώσες της, το λεγόμενο “brain drain” Ελλήνων υπηκόων, αν και ένα μεγάλο τμήμα των εξόδων αφορά άτομα με σχετικά χαμηλά και μεσαία εκπαιδευτικά επίπεδα και εξειδίκευση, τόσο Έλληνες όσο και αλλοδαπούς εγκατεστημένους στη χώρα μας πριν το 2010. Σε αντίθεση δε με άλλες νοτιο-ευρωπαϊκές χώρες (βλ. Ιταλία, Ισπανία) η φυγή των αλλοδαπών αυτών ελάχιστα μας έχει προβληματίσει, παρόλα τα δημιουργηθέντα κενά σε συγκεκριμένους τομείς της οικονομικής δραστηριότητας στην Ελλάδα.

Λαμβάνοντας υπόψη τα προαναφερθέντα, στο κείμενο αυτό θέτουμε δυο ερωτήματα, στα οποία θα επιχειρήσουμε να απαντήσουμε: **1) είναι δυνατόν -και υπό ποιες προϋποθέσεις- παρόλη την αναμενόμενη μείωση του πληθυσμού 20-64 ετών να μην μειωθεί το 2050 ο πληθυσμός των απασχολούμενων της ίδιας ηλικιακής ομάδας που ανέρχεται σήμερα στα 4,015 εκατομ.; 2) είναι δυνατόν μετά από 25 χρόνια η αναλογία απασχολούμενοι προς άτομα 65 ετών και άνω (1,64 απασχολούμενοι ανά άτομο 65+ σήμερα) να παραμείνει η ίδια με αυτήν του 2025;**

Πληθυσμός εργάσιμης ηλικίας και απασχολούμενοι στην Ελλάδα στον ορίζοντα του 2050

Για να απαντήσουμε στα ερωτήματα αυτά θα βασιστούμε στις πρόσφατες προβολές (EUROPOP 2023 -base line) για το 2050, προβολές που λαμβάνονται σαν βάση και από το Ageing Group της Ε.Ε. στην πρόσφατη έκθεσή του (Ageing Report 2024, Country fiches, Greece). Σε αυτές υιοθετείται ένα σενάριο μηδενικής σχεδόν μετανάστευσης (+48,2 χιλ. για την περίοδο 2025-2049), προβλέπεται μια αύξηση του προσδόκιμου ζωής στη γέννηση κατά 4 σχεδόν έτη (και του προσδόκιμου στα 65 κατά 3 έτη) και δείκτες γονιμότητας 1,4-1,5 παιδιά ανά γυναίκα (ελαφρώς υψηλότεροι από αυτούς της πενταετίας 2020-24: 1,3-1,4), εκτιμώντας μάλλον ότι την επόμενη εικοσιπενταετία δεν θα έχει δημιουργηθεί στη χώρα μας ένα ευνοϊκό περιβάλλον που θα επιτρέψει στις νεότερες γενέες να αποκτήσουν το αριθμό των παιδιών που επιθυμούν. Με βάση το σενάριο αυτό, το 2050 θα έχουμε μια μείωση του συνολικού πληθυσμού κατά 1,36 εκατομ. (8,935 αντί 10,293 εκατομ. το 2025), μια μείωση των 20-64 ετών κατά σχεδόν 1,68 εκατομ. (4,27 το 2050 αντί των 5,95 εκατομ. το 2025, ήτοι κατά -29%), ενώ εκτιμάται ότι οι 65 και άνω θα αυξηθούν κατά 700 χιλ. περίπου (3,15 εκατομ. το 2050 έναντι

¹ Καθηγητής Δημογραφίας (αφ.) Παν. Θεσσαλίας, Ιδρυτικό μέλος ΙΔΕΜ

2,45 εκατομ. σήμερα). Με βάση το σενάριο αυτό, το 2050 θα αντιστοιχούν μόνον 1,35 άτομα 20-64 ετών σε κάθε ηλικιωμένο 65 ετών και άνω (4,27/3,15 εκατομ.) αντί των 2,43 σήμερα (5,95/2,45 εκατομ.).

Ποιες όμως οι επιπτώσεις της μείωσης του πλήθους των 20-64 ετών στον πληθυσμό των απασχολούμενων της ίδιας ηλικιακής ομάδας, που το 2025 ανέρχεται σε 4 εκατομ.; Πριν απαντήσουμε στο ερώτημα αυτό, οφείλουμε να υπενθυμίσουμε ότι αντιστοιχούν σήμερα μόνον 67,5 απασχολούμενοι σε 100 άτομα 20-64 ετών και 1,63 απασχολούμενοι ανά ηλικιωμένο 65+ (4,015/2,45). Η χώρα μας έχει από το χαμηλότερο ποσοστό συμμετοχής των 20-64 ετών στην απασχόληση στην Ε.Ε., πολύ χαμηλότερα από τον μέσο όρο (75,1%), ενώ σε κάποιες χώρες το ποσοστό αυτό υπερβαίνει ήδη στο 82%. Το πολύ χαμηλό αυτό ποσοστό απασχόλησης οφείλεται *ι)* στα εξαιρετικά χαμηλά ποσοστά συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό, τόσο των γυναικών σε όλες τις ηλικιακές ομάδες (έχουμε από το μεγαλύτερο χάσμα συμμετοχής αναμεσά στα δυο φύλα) όσο και των δυο φύλων στις ηλικίες 20-29 ετών και 55-64 ετών, και *ii)* στα υψηλά ποσοστά ανεργίας.

Δεχόμενοι τη μείωση των 20-64 ετών τις αμέσως επόμενες δεκαετίες που δίδει το base line σενάριο των προβολών της EUROSTAT (EUROPOP23), σενάριο που έχει ληφθεί σαν βάση και από το Ageing Group της Ε.Ε (2024 Ageing Report Economic & Budgetary Projections for the EU Member States, 2022-2070), αν **(Πίνακας)** :

- Ο λόγος εργαζόμενοι 20-64 ετών/ άτομα εργάσιμης ηλικίας 20-64 ετών δεν αλλάξει παραμένοντας σταθερός στο 67,5% θα έχουμε το 2050 2,88 εκατομ. εργαζομένους μόνον αντί για 4,015 εκατομ. το 2025 και 0,9 απασχολούμενους για ένα ηλικιωμένο 65+ (2,88/3,15 εκατομ.) αντί των 1,64 σήμερα (4,015/2,45).
- Ο λόγος αυτός αλλάξει βάσει των σεναρίων του Ageing Group/EE (από 67,5/100 σήμερα σε 73,9/100 το 2050) θα έχουμε 3,15 εκατομ. εργαζομένους το 2050 αντί για 4,015 εκατομ. σήμερα (-865 χιλ.) και 1 απασχολούμενο ανά ηλικιωμένο 65+ (3,15/3,15) αντί των 1,64 σήμερα.
- Ο ίδιος λόγος αλλάξει αυξανόμενος από το 67,5% σήμερα στο 82% το 2050, στην περίπτωση αυτή, ακόμη και αν ο πληθυσμός 20-64 ετών μειωθεί κατά 1,68 εκατομ. (από 5,95 σε 4,27), οι εργαζόμενοι της ηλικιακής αυτής ομάδας θα ανέρχονται το 2050 στα 3,5 εκατομ. έναντι των 4,015 εκατομ. το 2025 (- 515 χιλ.). Στο ευνοϊκό δε αυτό σενάριο, θα αντιστοιχούσαν 1,1 απασχολούμενοι 20-64 ετών ανά ηλικιωμένο 65+ (3,5/3,15) αντί των 1,6 σήμερα.

Πίνακας

Δημογραφικές προβολές, σενάριο base line. EUROPOP2023 (Eurostat)*	2025	2030	2035	2040	2045	2049	2050	2025-2049/2050
Συνολικός πληθυσμός (εκατομ.)	10,29	10,00	9,73	9,48	9,22	8,99	8,94	-1,36
Συγχρονικοί δείκτες γονιμότητας (παιδιά/γυναίκα)	1,42	1,44	1,45	1,47	1,49	1,50	1,50	0,08
Προσδοκώμενη ζωή στη γέννηση								
Ανδρες	79,50	80,50	81,30	82,20	83,00	83,60	83,70	4,10
Γυναίκες	84,70	85,50	86,20	86,80	87,50	88,00	88,10	3,30
Προσδοκώμενη ζωή στα 65 έτη								
Ανδρες	19,30	19,80	20,40	20,90	21,50	21,90	22,00	2,60
Γυναίκες	22,20	22,70	23,30	23,80	24,30	24,70	24,80	2,50
Μεταβολές ανά περίοδο		2025-29	2030-34	2035-39	2040-44	2045-49		
Μείωση πληθυσμού (χιλ.)		-289,3	-271,4	-257,4	-258,2	-281,7		-1,358
Καθαρή μετανάστευση (χιλ.)		-31,19	-7,77	13,95	31,74	41,44		+48,200
Φυσικό ισοζύγιο (χιλ.)		-258,11	-263,63	-271,35	-289,94	-323,34		-1.406,200
	2025	2030	2035	2040	2045	2049	2050	
Πληθυσμός 20-64 (εκατομ.) - EU Ageing Report 2024	5,946	5,667	5,294	4,925	4,559	4,312	4,266	-1,68
Πληθυσμός 20-64 ως ποσοστό (%) του συνόλου - EU Ageing Report 2024	57,8 %	56,6 %	54,4 %	52,0 %	49,5 %	47,9 %	47,7 %	-10,0 %
Απασχολούμενοι (20-64γ; εκατομ.) - EU Ageing Report 2024	4,015	3,894	3,701	3,500	3,307	3,178	3,152	-0,864
Ποσοστά απασχόλησης- EU Ageing Report 2024	67,52 %	68,7 %	69,9 %	71,1 %	72,5 %	73,7 %	73,9 %	+6,36 %
Απασχολούμενοι (20-64γ; εκατομ.) με ποσοστά απασχόλησης 20-64 σταθερά στο επίπεδο του 2025	4,015	3,826	3,575	3,325	3,078	2,912	2,880	-1,135
Ποσοστά απασχόλησης αυξανόμενα έως 82% το 2050	67,5 %	70,0 %	72,5 %	75,0 %	78,0 %	81,0 %	82,0 %	+14,5 %
Απασχολούμενοι (20-64γ; εκατομ.) με ποσοστό απασχόλησης 20-64 αυξανόμενο έως 82% το 2050	4,014	3,97	3,84	3,69	3,56	3,49	3,498	-0,516
Ποσοστά Ε.Ε.								
Ποσοστό απασχόλησης (20-64γ) EE27 - EU Ageing Report 2024	75,1 %	75,5 %	76,1 %	76,8 %	77,5 %	77,9 %	78,0 %	+2,8 %
Ποσοστό απασχόλησης (20-64γ) ΣΙΟΥΗΔΙΑ - EU Ageing Report 2024	82,0 %	83,0 %	83,2 %	83,6 %	83,7 %	83,6 %	83,6 %	+1,5%

* 2024 Ageing Report Economic & Budgetary Projections for the EU Member States (2022-2070), Ageing_Report_2024 -Country_fiches

Επομένως, η αύξηση των ποσοστών απασχόλησης με ενεργές πολιτικές -που εκτός των άλλων θα πρέπει να στοχεύουν και στο reskilling και upskilling- δεν επαρκεί για να αντισταθμίσει πλήρως την οφειλόμενη στις δημογραφικές εξελίξεις μείωση του πληθυσμού 20-64 ετών, και κατ' επέκταση, των εργαζομένων της ηλικιακής αυτής ομάδας, καθώς παραμένει ένα «έλλειμμα» 515 χιλ. σε σχέση με το 2025. Με δεδομένο δε ότι στο σενάριο EUROPOP2023 που λαμβάνεται σαν βάση από το Ageing Group της Ε.Ε. η μετανάστευση είναι σχεδόν μηδενική (+48,2 χιλ. για την περίοδο 2025-2049), τίθεται το ερώτημα αν το έλλειμμα αυτό θα μπορούσε να καλυφθεί από ένα αρκετά υψηλότερο από το προβλεπόμενο στο σενάριο αυτό μεταναστευτικό ισοζύγιο, με δεδομένο ότι έχουν ήδη αρχίσει να εμφανίζονται στη χώρα μας κενά στην αγορά εργασίας, τα οποία αναμένεται να διευρυνθούν τις επόμενες δεκαετίες.

Για να καλυφθεί αυτή η κατά 515 χιλ. μείωση των εργαζομένων 20-64 ετών το 2050, ακόμη και στην περίπτωση που τα ποσοστά απασχόλησης αυξηθούν σημαντικά, απαιτείται την επόμενη 25ετία ένα συνολικό θετικό μεταναστευτικό ισοζύγιο της τάξης των +700 περίπου χιλιάδων έναντι των +48 στο base line σενάριο του EUROPOP2023. Θα υπενθυμίσουμε δε ότι ένα ισοζύγιο της τάξης αυτής (+28 χιλ./έτος κατά μέσο όρο για μια εικοσιπενταετία) παραμένει παρόλο αυτά πολύ μικρότερο του αντίστοιχου της περιόδου 1991-2010 (40 χιλ. ετησίως). Ένα τέτοιο θετικό ισοζύγιο θα περιόριζε τη μείωση του συνολικού πληθυσμού κατά 645 χιλ. (9,59 αντί των «αναμενομένων» 8,94 εκατομ.) και αυτή των 20-64 ετών κατά 580 χιλ. περίπου (4,85 εκατομ. το 2050 έναντι των «αναμενομένων» 4,27 εκατομ.) Στην περίπτωση αυτή οι απασχολούμενοι το 2050 θα εγγίζαν τα 4 εκατομμύρια (όσοι σχεδόν και σήμερα) ενώ θα αντιστοιχούσαν 1,24 απασχολούμενοι 20-64 ετών ανά ηλικιωμένο 65+ (3,90/3,15) έναντι των 1,64 σήμερα (4,015/2,45 εκατομ.).

Ένα ενδεχόμενο θετικό μεταναστευτικό ισοζύγιο της τάξης αυτής θα είχε ταυτόχρονα θετικές επιπτώσεις και στο «δημογραφικό», καθώς ένα τμήμα του πλεονάσματος των εισόδων έναντι των εξόδων θα αποτελέιτο από νέους, όχι μόνον παραγωγικών αλλά και αναπαραγωγικών ηλικιών (25-49 ετών). Αυτοί θα επιβραδύναν τη δημογραφική γήρανση αλλά και την μείωση των ατόμων σε ηλικία απόκτησης παιδιών (οι γυναίκες ηλικίας 25-49 ετών, αναμένεται, αν το μεταναστευτικό ισοζύγιο είναι μηδενικό, να μειωθούν κατά 465 χιλ. ανάμεσα στο 2025 και το 2050, ήτοι κατά -28%), επηρεάζοντας θετικά και τις γεννήσεις.

Μια τέτοια ενδεχόμενη θετική μεταναστευτική ζυγαριά (περισσότεροι εισοδοί [+] από εξόδους [-]), θα μπορούσε να προκύψει από τον διαφοροποιημένο συνδυασμό των εξής επιμέρους ισοζυγίων:

- Επιστροφή τμήματος των Ελλήνων που μετανάστευσαν πριν το 2025 (+)
- Επιστροφή τμήματος των αλλοδαπών εκείνων που διέμεναν στην Ελλάδα αλλά μετανάστευσαν πριν το 2025 (+)
- Εξόδων την περίοδο 2025-2049 Ελλήνων από τη χώρα μας (-)
- Επιστροφής τμήματος των Ελλήνων αυτών (+)
- Εισόδων την επόμενη εικοσιπενταετία αλλοδαπών προερχομένων από άλλες ευρωπαϊκές χώρες(+)
- Εξόδων την ίδια περίοδο από τη χώρα μας τμήματος των αλλοδαπών αυτών (-)
- Εισόδων το 2025-2049 αλλοδαπών προερχομένων από τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες του πλανήτη (+)
- Εξόδων την ίδια περίοδο τμήματος των αλλοδαπών αυτών (-)

Αν θεωρηθεί επομένως ότι είναι αναγκαία η δημιουργία ενός τέτοιου θετικού μεταναστευτικού ισοζυγίου, η μεταναστευτική πολιτική της χώρας μας στις αμέσως επόμενες δεκαετίες θα πρέπει, λαμβάνοντας υπόψη και τις συνθήκες στην αγορά εργασίας, να προσανατολισθεί έχοντας σαν στόχο τον επιθυμητό συνδυασμό των επί μέρους αυτών ισοζυγίων.

Με βάση τα προαναφερθέντα, η απάντηση στο πρώτο από τα αρχικά τιθέμενα ερωτήματα («είναι εφικτό, παρόλη την μείωση του πληθυσμού 20-64 ετών να μην μειωθούν το 2050 οι απασχολούμενοι της ηλικιακής αυτής;») είναι υπό προϋποθέσεις θετική. Η απάντηση, αντιθέτως, στο δεύτερο ερώτημα («είναι δυνατόν η σημερινή αναλογία απασχολούμενοι προς άτομα 65 ετών και άνω να παραμείνει η ίδια με αυτή του 2025;») είναι αρνητική, καθώς, ακόμη και αν επιτευχθεί η αύξηση των ποσοστών απασχόλησης και υπάρξει ταυτόχρονα και ένα θετικότατο μεταναστευτικό ισοζύγιο, θα αντιστοιχούν το 2050 λιγότεροι απασχολούμενοι 20-64 ετών ανά ηλικιωμένο 65 ετών και άνω (1,24 έναντι 1,64 σήμερα). Η επί το δυσμενέστερο αυτή μεταβολή, εν απουσία άλλων αλλαγών, θα έχει επιπτώσεις σε πλήθος τομέων και επιτάσσει σειρά παρεμβάσεων σε πολλά πεδία, στοχεύοντας όχι μόνον την άμβλυνση αλλά και την αναίρεση των αρνητικών επιπτώσεων των προαναφερθέντων δημογραφικών μας εξελίξεων. Στο σημείο αυτό οφείλουμε να υπενθυμίσουμε ότι ο παραγόμενος και «συλλαμβανόμενος» πλούτος μια χώρας για την κάλυψη των αναγκών της σε πλήθος τομέων (και όχι μόνον για τις συντάξεις στις οποίες επικεντρώνεται κυρίως ο δημόσιος διάλογος με αφορμή τις δημογραφικές εξελίξεις) **δεν εξαρτάται μόνον από τον πληθυσμό των εργαζομένων, αλλά και από πλήθος άλλων παραμέτρων.** Πολλές εξ αυτών μνημονεύονται επί σειρά ετών και στις εκθέσεις όλων των διεθνών οργανισμών (ΕΕ, ΟΟΣΑ, Διεθνής Τράπεζα) για την ελληνική οικονομία, μια οικονομία που διολισθαίνει σταδιακά, υποχωρώντας σε πολλές ουσιαστικές κατηγορίες σε σχέση με τις περισσότερες ανεπτυγμένες χώρες χαρακτηριζόμενη, εκτός των άλλων, από αργή ενσωμάτωση καινοτόμων μεθόδων παραγωγής και νέων τεχνολογιών, από περιορισμένες παραγωγικές επενδύσεις, από χαμηλές επιδόσεις σε όρους διεθνούς ανταγωνιστικότητας και χαμηλή προστιθέμενη αξία σε πλήθος παραγωγικών τομέων, έχοντας και πολύ χαμηλή παραγωγικότητα/ ώρα εργασίας. **Το υπόδειγμα της «φθηνής ανάπτυξης» που ακολουθείται, με δεδομένες τις υφιστάμενες δεσμεύσεις (βλ. δημόσιο χρέος) καθώς και τις δημογραφικές εξελίξεις, σε συνδυασμό με την υποτίμηση του ρόλου της βιομηχανίας και του πρωτογενούς τομέα, θέτει πλήθος προβλημάτων και επιτάσσει μείζονες δομικές αλλαγές στην οικονομία (αλλά και στους θεσμούς).** Αν αυτές οι αλλαγές δεν υλοποιηθούν, προβλέπεται να δημιουργηθούν σημαντικά προβλήματα στη χρηματοδότηση -εκτός των άλλων- και του κράτους πρόνοιας, της υγείας, της παιδείας και της εθνικής άμυνας, ακόμη και αν η αναλογία εργαζομένων/άτομα 65+ παρέμενε το 2050 στα σημερινά επίπεδα (ανέφικτο, όπως είδαμε).

